



ATLAS VAN HET
DIALECT
IN VLAANDEREN

Johan De Caluwe · Veronique De Tier · Anne-Sophie Ghyselen · Roxane Vandenberghe

Ontwerp & illustraties
Steven Theunis & Stijn Fabri



Lannoo



INHOUD



Wat zijn dat, dialecten?

- 1 TAAL IN HET WILD
En uit de dialecten schiep de mens toen de standaardtaal — 12

Hoe snoep je in het dialect?

- 2 NAAR DE BOLLENWINKEL OM VORTE PETATTEN
Over dialectwoorden die we lekker vinden — 17

Hoe onderscheid je een dialectspreker van een tussentaalspreker?

- 3 DIALECT 2.0
Over wat tussentaal tot tussentaal maakt — 22

Heeft dialect nog vrij spel in kinderspelen?

- 4 CREATIEF MET KATJES
Als kinderen aan de haal gaan met volwassen woorden — 26

Waarom is tussentaal zo populair?

- 5 EEN GEGEERDE 'MOSEL-NOCH-VISTAAL'
Waarom tussentaal floreert — 28

Bestaan er echt vijftig dialectwoorden voor 'motregen'?

- 6 DOOR DE WIND, DOOR DE REGEN, DWARS DOOR ALLES HEEN ...
Woorden voor wind en regen in de dialecten — 36

Waarom is het dialect in Bree anders dan dat in Bredene?

- 7 BOTSING AAN DE SCHELDE
Over dialectgrenzen en dialectfamilies — 44

Waarom zeggen ze in Brussel menneke en niet manneke?

- 8 IK SCHILDERN MIEN UUS NIE HROEËNE!
Over de grote breuklijnen in het Vlaamse klanklandschap — 50

Hoe worden verwanten benoemd in de dialecten?

- 9 ALS JE PEET JE PETER, MAAR OOK JE OMA OF JE METER KAN ZIJN
Dialectnamen voor gezins- en familieleden — 54

Wat is er zo bijzonder aan het Limburgs?

- 10 DE CHINEZEN VAN VLAANDEREN?
Waarom de Limburgers zingen — 56

Wanneer ben je gekleed als een witte of grauwe ajuin?

- 11 DE KLEERKAST VAN TOEN (EN NU)
Over frakskes, kazakskes, loezekabaskes en andere dialectwoorden voor kledij — 62

Wat is er zo bijzonder aan het Antwerps?

- 12 VERTRÒGD VERKIEËR DEUR WAARREKE
OEP DEN AANTWAARPSE RING
Over het dialect van Cornelius Kilianus,
de Strangers en Tom Boonen — 66

Wat is er zo bijzonder aan het Vlaams-Brabants?

- 13 MIERE OEP DE MIERE
Waar de dialecten divers zijn en het Frans nooit ver weg is — 72

Waarom spreekt het ene lichaamsdeel meer tot de verbeelding dan het andere?

- 14 DIALECT VAN KOP TOT TEEN
Het lichaam als dialectlandschap — 78

Wat is er zo bijzonder aan het Oost-Vlaams?

- 15 NEEËN UUË AAË OEËN
Over de vele gezichten van het Oost-Vlaams — 82

Wat is er zo bijzonder aan het Zeeuws-Vlaams?

- 16 KIEK, KIEK, EEN KACHELTJE OP DEN DIEK
Over de dialectverschillen in Zeeuws-Vlaanderen — 88

Waar komt de blaffetuur vandaan?

- 17 EN EDDE GIJ MEUBELEN, EN EDDE GIJ HUISGERIEF,
DAN KUNDE GIJ TROUWEN MET UW LIEF!
Binnenkijken in het huis van vroeger — 94

Wat is er zo bijzonder aan het West-Vlaams?

- 18 MEER DAN G EN H ALLEEN!
Over de taal van Guido Gezelle en Gerrit Callewaert — 100

Wat is er zo bijzonder aan het Frans-Vlaams?

- 19 LEVEN ALS EEN VLAMING IN FRANKRIJK
Het Vlaamse dialect in Noord-Frankrijk — 108



Wat heeft een valling te maken met vallen en een opvlieger met vliegen?

- 20 GRASDUINEN IN DE MEDISCHE VOLKSENCYCLOPEDIË
 Waar we onze ziektenamen hebben opgedaan — 114

Gaan de dialecten verloren?

- 21 HET DIALECT IS DOOD? LANG LEVE HET DIALECT!
 Over dialectverlies en dialectrenaissance in Vlaanderen — 118

Wat heb je als je een stuk in je kraag hebt?

- 22 CHEF, UN P'TIT VERRE, ON A SOIF!
 Gradaties van 'dronken zijn' in het dialect — 124

Is er plaats voor dialect op televisie?

- 23 VAN WIJ, HEREN VAN ZICHEM TOT EIGEN KWEEK
 De openbare omroep en dialect, een haat-liefderelatie — 129

Waarom hoor je zoveel dialectmuziek op de radio?

- 24 MAKKIK BINNEN, MAKKIK BINNEN OM EEN LIEKE TE BEGINNEN?
 Dialect, daar zit muziek in — 132

Hoe wordt er gestreeld en gekust in de dialecten?

- 25 DE DIALECTSPREKER OP VRIJERSVOETEN
 Zinnenstrelende woorden (en andere) voor liefkozen, kussen en vrijen — 138

Waarom zijn er zoveel dialectwoorden voor het lieveheersbeestje en zo weinig voor het paard?

- 26 EEN PIMPAMPOENTJE IS GÉÉN PAARD!
 Over heteroniemen — 142

Hoe maak je ruzie in de dialecten?

- 27 PETROL IN DE SOEP!
 Dialectwoorden voor kibbelen en ruziën — 148

Waarom vinden we dialecten nu eens 'grof' of 'onbeschaafd', dan weer 'pittig' en 'gezellig'?

- 28 ALS EEN KOLENSJOUWER DIE EEN KIND WIEGT
 Over de houding van Vlamingen tegenover hun dialecten — 152

Hoe benoemen dialecten mannen en vrouwen met opvallende karaktertrekken?

- 29 VAN LAMZAK TOT TOEPEEMADAM!
 Dialectwoorden voor luie en ijverige, bescheiden en verwaande mensen — 157

Brengt een opvoeding in dialect de toekomst van je kind in gevaar?

- 30 VIA HET GEZIN GAAT HET ABN ERIN!
 Over de voor- en nadelen van dialect voor je schoolcarrière — 162

Gaan school en dialect wel samen?

- 31 UIT DE SCHOOL KLAPPEN
 Schoolwoorden in de dialecten — 166

Hoe word je dialectoloog?

- 32 DIALECTOLOGEN... WIE ZIJN ZE? WAT DOEN ZE?
 WAT DRIJFT HEN?
 Het functieprofiel van de dialectoloog (m/v) — 172

Wie zijn de bv's onder de dialectologen?

- 33 VAN KLEERMAKERSZOOM TOT ELVISFAN
 Straffe Vlaamse dialectologen en hun al even straffe onderzoeksprojecten — 178

Zijn dialecten ook creatief als het om trieste dingen gaat?

- 34 SIX FEET UNDER IN VLAANDEREN: EERST ZIJN RIJP UITKLOPPEN EN DAN WEG MET DE CORBILLARD
 Overlijden en begraven worden in de Vlaamse dialecten — 184

Waarom willen dialectologen alles wat ze horen ook kunnen zien?

- 35 DE DIALECTEN IN STEPELS, LIJNEN, VLAKKEN EN KLEUREN
Waarom een dialectoloog graag in zijn kaarten laat kijken — 188

Hoe teken je een geslaagde woordkaart?

- 36 EEN KAART VOL LEKKERS!
Alles over de geschiedenis van peperkoek op één kaart — 196

Wat valt er te leren uit de dialectnamen voor wilde planten?

- 37 VAN MOLSLA TOT MADELIEF
Benamingen voor eetbare en minder eetbare planten — 200

Hoe schrijf je een dialectwoordenboek?

- 38 VAN AAKERE TOT ZWONGE
Hoe je je eigen dialectwoordenboek maakt in tien stappen — 205

Hoe schrijf je je dialect neer?

- 39 HET GROOT DICTEE DER NEDERLANDSE DIALECTEN
Spellen is kiezen, en dus altijd een beetje verliezen — 212

Waarom spreken we van een boompje of een potje kaarten?

- 40 SCHAFFELN MET HETTENEN, PIEKENS, BLEKKEN EN KLEEN
Dialectwoorden uit het kaartspel — 218

Moet je dialect leren om erbij te horen?

- 41 IMITEREN OM TE INTEGREREN?!
Over dialect als struikelblok voor anderstalige nieuwkomers — 223

Hoe benoem je diertjes te land, te water en in de lucht?

- 42 VAN KWAKKERS, PUIGEREK EN OEKEDOELEKES
Over kikkers & co in het dialect — 227

Hoe klonken dialecten vroeger?

- 43 EEN MOES IN MIEN HUUS!
Aan de slag met Middelnederlandse teksten
en taalkaarten — 232

Hoor je ook dialect in de Vlaamse literatuur?

- 44 MIETJE MAG IK MYN PYPE 'NEN KEER ONTSTEKEN AEN UYWEN VIERPOT?
Over streektalen in romandialogen — 237

Waarom zegt een boer niet zomaar varken tegen een varken?

- 45 LEEF JE KIR IN IN 'T LEEVN VAN DE BOERN VAN VROEGER...
Over verdwenen landbouwtermen — 242

Herken je nog dialect in familienamen en plaatsnamen?

- 46 COUCKE EN NEUKERMANS IN GRIEZELOKE EN PEUJEL
Over hoe dialect dagzoomt in eigennamen — 248

Wat hebben bakkebaarden en mascara met een carnavalsmasker te maken?

- 47 MIEN, WAAR IS MIJN MOMBAKKES GEBLEVEN?
Dialectwoorden voor het carnavalsmasker — 254

Hoe ga je van marbel in Kortrijk naar melleger in Diest?

- 48 GOOCHELEN MET MEDEKLINKERS
Negen strategieën om dialectwoorden
onherkenbaar te maken — 258

Waarmee eten dialectsprekers?

- 49 VAN FRINKET TOT TALOREN: TAFELTJE DEK JE!
Over hoe dialectsprekers tafelen — 264

Waar kun je terecht met je vijftig andere vragen over de dialecten in vlaanderen?

- 50 IK ZOEK, IK ZOEK... 'IETS' OVER DIALECT
Hoe en waar je voor elk dialectprobleem
een oplossing vindt — 268

BOEKEN EN ARTIKELS — 276

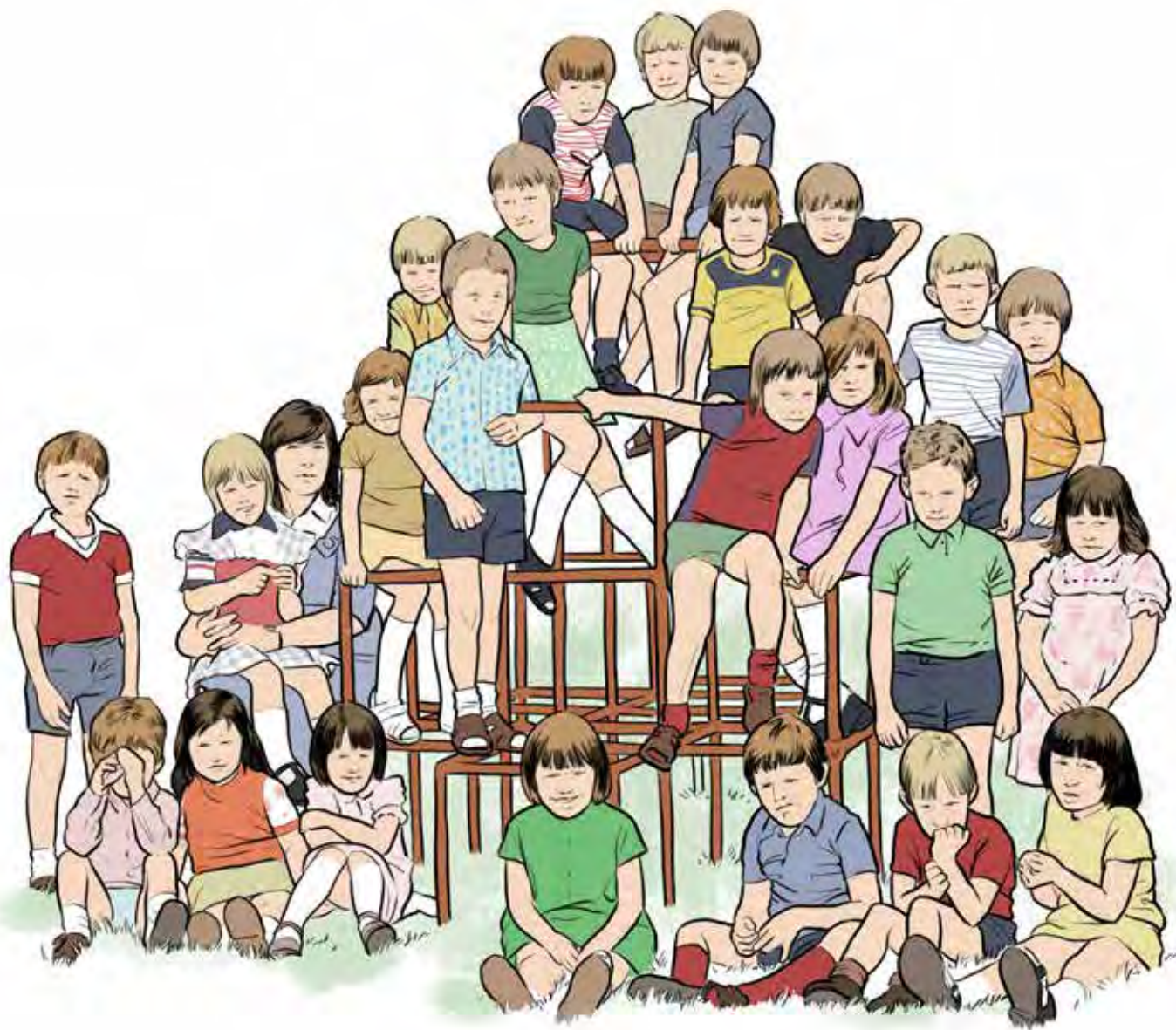
WEBSITES — 285

INDEX — 286

NAMENREGISTER — 288

DANK JE WEL — 289





Dialect, dat stukje taal-DNA in elk van ons

Meer en meer mensen in Vlaanderen – van jong tot oud – hebben belangstelling voor dialect. En tegelijk is er nog nooit zoveel kennis voorhanden geweest over de dialecten in Vlaanderen. Dat vraagt natuurlijk om een initiatief waarin die twee elkaar vinden, en laat dat nu precies de bedoeling zijn van deze *Atlas van het dialect in Vlaanderen*. Na de *Atlas van de Nederlandse taal*, die bijzonder enthousiast ontvangen is in Nederland en Vlaanderen, is er nu dus een nieuw boek, op dezelfde leest geschoeid, maar met exclusieve aandacht voor alles wat de dialecten in Vlaanderen zo interessant maakt.

Waarom neemt de belangstelling voor de dialecten in Vlaanderen nog elk jaar toe?

Misschien heeft het te maken met de hevige veranderingen waar mensen de voorbije jaren mee geconfronteerd zijn. In tijden van globalisering wordt dialect sterker dan ooit aangevoeld als iets eigens, iets onvervreemdbaar, een stukje taal-DNA als uniek ingrediënt van je identiteit als individu en als gemeenschap. Wie in Vlaanderen Nederlands spreekt, kan moeilijk verbergen waar hij of zij vandaan komt. Dat is het geval voor mensen uit de vele buitenlandse landen die hier een tweede leven zijn begonnen. Maar dat geldt in de eerste plaats natuurlijk voor al wie hier als Vlaming geboren en getogen is. Je hoort gewoon of iemand uit Hasselt komt, of uit Antwerpen, of uit Aalst, of uit de Westhoek, of uit de buurt van Brussel. En dat geldt voor jong en oud. Wie ouder is, kreeg misschien van huis uit nog het dialect mee als moedertaal. Wie jonger is, sprak thuis misschien veeleer tussentaal of een vorm van Algemeen Nederlands. Maar vrijwel altijd hoor je aan bepaalde klanken, bepaalde woordjes, een specifiek accent – ook in tussentaal of standaardtaal – waar in Vlaanderen iemand is opgegroeid. In een wereld waarin alles inwisselbaar lijkt, wordt je unieke dialect, je unieke accent iets om trots op te zijn, wat je gaat koesteren, en wat je niet graag verloren wilt zien gaan. Het is dan nog maar een kleine stap om het dialect te gaan waarderen als erfgoed, *immaterieel* erfgoed dan, want het bestaat niet

uit kunstwerken, kastelen of landschappen, maar uit woorden, wendingen en klanken. Met deze Atlas willen we tegemoetkomen aan die groeiende belangstelling en waardering voor de dialecten in Vlaanderen.

ALLES OVER DIALECT IN VIJFTIG VRAGEN

Wie dit boek openslaat, ziet meteen dat het niet om een klassieke ‘atlas’ gaat, als puur kaartenboek. Het is wel een boek met veel taalkaarten, tekeningen, weetjes, pop-ups, verhelderende schema’s, verrassende lijstjes, kortom met alles wat lezers kunnen gebruiken als ze op verkenningsreis willen gaan in de wondere wereld van de Vlaamse dialecten. Die wereld is toegankelijk gemaakt aan de hand van vijftig vragen. Daarin proberen we een antwoord te geven op alles wat je altijd al had willen weten over de dialecten, maar reiken we ook kennis en weetjes aan over onderwerpen waar je ongetwijfeld nog nooit bij stil had gestaan. Dertig van die vijftig thema’s gaan *over* de dialecten, met onderwerpen als *Waarom zijn er zo veel dialecten in Vlaanderen?*, *of Is West-Vlaams het oudste Nederlands?* Bij de twintig andere thema’s duiken we als het ware *in* de dialecten, vooral dan in de rijke en verrassende woordenschat binnen een specifiek domein, met onderwerpen als *Bestaan er echt vijftig dialectwoorden voor ‘motregen?’*, *of Waar in Vlaanderen krijg je een zoen, een toot, een pieper of een bees?*

Je kunt de Atlas van *a* tot *z* lezen, van vraag 1 tot vraag 50, maar dat hoeft helemaal niet. Het boek is zo opgezet dat je bij elk van de vijftig thema’s kunt ‘instappen’, en naar believen naar voren en terug kunt lezen. Dat neemt niet weg dat er natuurlijk wel enige logica zit in de volgorde van de vijftig thema’s. We leggen eerst uit wat dialect is, wat de grote verschillen zijn met tussentaal, wat de grote dialectgebieden zijn in Vlaanderen... en we eindigen met de vraag waar je terecht kunt als je na de lectuur van al dat moois nog meer wilt weten of zelf iets voor je dialect wilt doen.

VLAAMSE DIALECTEN?

We spreken bewust over een *Atlas van het dialect in Vlaanderen* in plaats van een *Atlas van de Vlaamse dialecten*, om twee redenen. Om te beginnen kan de laatste titel de indruk wekken dat we het alleen over de dialecten in Oost- en West-Vlaanderen zouden hebben, terwijl we het wel degelijk over alle dialecten in Vlaanderen hebben, dus ook over de dialecten in Antwerpen, Vlaams-Brabant en Limburg. En we nemen er meteen ook de Vlaamse dialecten bij van Frans- en Zeeuws-Vlaanderen, die vandaag buiten het Vlaamse grondgebied vallen.

Er is nog een andere reden om het liever over *het dialect in Vlaanderen* dan over *de Vlaamse dialecten* te hebben: we willen in de Atlas niet alleen schrijven over de traditionele dialecten, zoals die tot pakweg de jaren 1950 vrijwel overal in Vlaanderen nog werden gesproken. Wij willen het net ook graag en uitgebreid hebben over alle vormen waarin het dialect voortleeft en overleeft in het Vlaanderen van vandaag. In de tussentalen bijvoorbeeld, die over heel Vlaanderen anders klinken, net omdat ze gegroeid zijn uit de dialecten. We luisteren naar het regionale accent van wie standaardtaal spreekt. We horen hoe dialect (opnieuw) gebruikt wordt in de muziek. We verbazen ons over wat kinderen nog oppikken van het lokale dialect, ook al krijgen ze het van thuis uit niet meer mee.

DE AUTEURS EN HUN MISSIE

Het zal ondertussen duidelijk zijn: de Atlas is géén klaagzang op de achteruitgang van het dialect, geen zoektocht naar het échte dialect, en al zeker geen poging om het dialect te ‘redden’. Met de Atlas willen we wel onze fascinatie voor taal in het algemeen en dialect in het bijzonder delen met de vele mensen die belangstelling hebben voor hun moedertaal. Ieder van ons draagt in zijn of haar eigen taalgebruik een groter of kleiner stukje mee van dat dialect, en dat geldt ook voor de vier auteurs van deze Atlas. Ieder van ons heeft van

huis uit dialect meegekregen, en later zijn we allemaal Nederlands gaan studeren aan de universiteit. De liefde en belangstelling voor de taal waarmee we opgegroeid zijn, is altijd gebleven. Twee van de auteurs – Roxane Vandenberghe en Veronique De Tier – hebben een groot deel van hun loopbaan tot nu gewerkt aan de inventarisatie en de beschrijving van de woordenschat van de Vlaamse dialecten. Anne-Sophie Ghyselen specialiseerde zich in de studie van hoe dialect zich verhoudt tot tussentaal en Standaardnederlands, en de mogelijke gevolgen daarvan voor de toekomst van die verschillende variëteiten. Johan De Caluwe is hoofdredacteur van deze Atlas. Hij onderzoekt de dialectische of algemeen Vlaamse ingrediënten in de tussentaal en de Belgisch-Nederlandse standaardtaal, en gaat na waarom Vlamingen nu eens standaardtaal, dan weer tussentaal of dialect gebruiken.

Roxane Vandenberghe, Anne-Sophie Ghyselen en Johan De Caluwe zijn verbonden aan de afdeling Nederlands van de Vakgroep Taalkunde aan de Universiteit Gent. Dat was tot voor kort ook het geval voor Veronique De Tier, maar zij werkt nu als dialectoloog bij het Instituut voor de Nederlandse Taal in Leiden. Zij kreeg binnen haar aanstelling daar de ruimte om aan deze Atlas mee te schrijven.

Het zijn vier mensen die elk op hun manier de dialectologische expertise bewaren, uitbreiden en doorgeven die in de voorbije honderd jaar aan de Universiteit Gent en elders in Vlaanderen en Nederland is opgebouwd. Johan Taeldeman, Magda Devos en Jacques Van Keymeulen waren de laatste drie in een rij van professoren Nederlandse taalkunde aan de Universiteit Gent die tegelijk ook dialectoloog waren. Johan Taeldeman is ondertussen overleden. Alle drie hebben ze decennia lang als pleitbezorger van de studie van de Vlaamse dialecten, en als promotor van langlopend dialectologisch onderzoek voor de bedding gezorgd waarbinnen elk van de vier huidige auteurs hun eigen expertise inzake de Vlaamse dialecten, de tussentaal en de standaardtaal



hebben kunnen ontwikkelen. Jacques Van Keymeulen en Magda Devos hebben ook diverse stukken van deze Atlas van commentaar voorzien, waar wij hen zeer erkentelijk voor zijn. Uiteraard zijn alleen de auteurs verantwoordelijk voor eventuele fouten of onvolkomenheden in deze Atlas.

Bij het werk aan deze Atlas hebben we op de expertise en het enthousiasme kunnen rekenen van zo veel mensen die ons informatie hebben gegeven over hun dialect, dialectzinnen hebben ingesproken via de telefoon, vragenlijsten hebben ingevuld, of stukken over hun dialect hebben nagelezen. Bedankt iedereen! We danken graag ook Fieke Van der Gucht, die met haar ervaring als coauteur van de *Atlas van de Nederlandse Taal*, nu ook als redacteur haar stempel heeft gedrukt op de toon en de stijl van deze Atlas. En ook deze keer waren we blij dat we een beroep konden doen op Steven Theunis als vormgever en Stijn Fabri als tekenaar, die de kunst verstaan om elk van de vijftig thema's in een aparte vorm te gieten, mét humor, waardoor de Atlas

zeker strekt tot lering én vermaak. Het opzetten en uitschrijven en letterlijk 'uittrekken' van zo'n Dialectatlas is een werk van lange adem, en van bij de start van dat proces hebben Maarten Van Steenberghe en Pieter De Messemaeker van Lannoo het project met vaardige hand in goede banen geleid. De selectie van de vijftig thema's, de zorg voor een toegankelijke taal en stijl, de bijzondere inspanning om de Atlas ook tot een feest te maken voor het oog: we hebben er als team graag aan gewerkt. Onze familie en vrienden hebben ons daarvoor net wat minder gehoord en gezien dan wenselijk was – sorry! – maar we hopen dat zij, en de vele andere lezers met hen, vele prettige uren mogen beleven al lezend, al kijkend, al grasduinend in deze nieuwe Atlas over *hun* dialect in Vlaanderen.

JOHAN DE CALUWE
 VERONIQUE DE TIER
 ANNE-SOPHIE GHYSELEN
 ROXANE VANDENBERGHE

WAT ZIJN DAT, DIALECTEN?

Taal in het wild

EN UIT DE DIALECTEN SCHIEP DE MENS TOEN DE STANDAARDTAAL

Iets zoeters dan dialect? Dat, zo schrijft Vlaams auteur Herman Teirlinck in 1951, is er niet. Het dialect is volgens hem “de wezenlijke moedertaal, die van af onze wieg in ons bloed kwam zingen, en daar naruist, ons hele leven lang”. Maar wat is dat dan precies, dat zingende en ruisende dialect? De *Dikke Van Dale* omschrijft dialect als “de taal van een streek of plaats (of van een sociale groep) voor zover ze verschilt van de algemene of landstaal”. De woordenboekredacteers maken dus een duidelijk onderscheid tussen dialect enerzijds en de ‘algemene’ taal of standaardtaal anderzijds, en dat is ook hoe vele Vlamingen dialect zien: als een taalvariëteit die sterk afwijkt van het Standaardnederlands. De dialecten in Vlaanderen zijn inderdaad op vele vlakken anders dan het Standaardnederlands, maar wist je dat de standaardtaal eigenlijk gegroeid is uit verschillende dialecten in Vlaanderen en Nederland?

Een vaak terugkerend misverstand over dialecten is dat ze verbasteringen zijn van de standaardtaal, en dat ze ontstaan doordat sprekers op school niet goed hebben opgelet en ‘letters’ zijn gaan inslikken of opeten. Daarom kijken mensen wel eens neer op de dialecten, en noemen ze die ook wel *plat* – zoals in het Limburgse *plat kallen* (‘dialect spreken’) – of *patois* (‘volkstaal’). Dialecten zijn echter geen ‘verplatingen’ of verbasteringen van de standaardtaal. Nee, dialecten zijn natuurlijke talen die in een welomschreven gebied gesproken worden en waarvan de uitspraak, de woordenschat en de grammatica niet vastgelegd zijn of voorgeschreven worden, of toch niet zoals dat bij een standaardtaal meestal wel het geval is.

1 VARIATIE OP ALLE FRONTEN

Vraag je een Vlaming naar dialect, dan gaat het gesprek doorgaans snel over intrigerende woorden en opvallende klanken. “In Oost-Vlaanderen is een huilebalk een *tsiepmuile*, hoe schoon is dat!?” “Antwerpenaars spreken het woord *vis* als *vies* uit, zonder het zelf te beseffen!” Dialecten verschillen echter niet enkel op het vlak van uitspraak en woordenschat van het Standaardnederlands en van elkaar. Woordenschat en uitspraakvariatie vallen weliswaar het meest op, maar dialecten variëren ook op het vlak van woord- en zinsbouw. Zo vorm je de verleden tijd van bijvoorbeeld *bakken* met andere achtervoegsels naargelang van het dialect dat je spreekt: in West-Vlaanderen hoor je vaak *ik bak-ten*, in Oost-Vlaanderen *ik bak-tege*, in Antwerpen en Brabant, net als in Standaardnederlands, *ik bak-te* en in Limburg *ik baGde*, met een Franse *g* (zoals in *garçon*). En ook in de woordvolgorde zijn er tal van dialectmogelijkheden: ‘dat ik het ze gezegd heb’ komt in de dialecten voor als *da’k ik ze ’t gezegd* (of *gezeid*) *heb*, *da’t ekik ze gezegd heb*, *da’ze ’t ekik gezegd heb* of *da’k ze ’t ekik gezegd heb*. Een dialect vormt dus een taalsysteem op zich, met niet enkel specifieke woorden en uitdrukkingen, maar ook eigen regels over uitspraak, zinsbouw en woordbouw.



De letter(vr)eters.
Olieverf op doek,
Arez Van Gogh (1885).

West-Vlaams:

Ik bakten nieuwjaarslukken.

**Oost-Vlaams:**

Ik baktege mattetaarten.

**Brabants:**

Ik bakte Brusselse wafels.

**Limburg:**

Ik baGde riepjesvlaaien.

**2 VAN DORP TOT DORP**

Een dialect is niet zomaar een taalsysteem, het is een *geografisch bepaald* taalsysteem, een lokale vorm van taal dus. Willen Genkenaars slager Jan complimenteren met zijn fijne selectie charcuterie, dan klinkt dat als *sjoeën sjonk, Sjang* ('mooie ham, Jan'), terwijl je in Bilzen – een dikke 10 kilometer verderop – *sjoun sjenk, Sjang* hoort. Een dialect varieert dus van plaats tot plaats. Lang had bij wijze van spreken elke Vlaamse gemeente een eigen dialect, met eigen klanken, een eigen woordenschat en woord- en zinsbouw. Een 300-tal dialecten dus in Vlaanderen, denk je dan? Zo simpel is het helaas niet. Hoewel we gemakshalve spreken van bijvoorbeeld het Leuvense, Lommelse, Langemarkse, Lokerse of Lierse dialect, valt het aantal dialecten in Vlaanderen niet simpelweg samen met het aantal Vlaamse steden en gemeenten. Elk dialectkenmerk heeft namelijk zijn eigen verspreidingsgebied. De *g* als *h* uitspreken, dat doen bijvoorbeeld bijna alle West-Vlamingen en ook westelijke Oost-Vlamingen. De werkwoordsvorm *gedaan* als *edaan* realiseren – met een doffe of zelfs heldere *e* – dat hoor je dan weer enkel bij West-Vlamingen uit de regio Ieper-Poperinge. Elk plaatselijk dialect kun je dus beschouwen als een unieke cocktail van kenmerken die elk apart een ander geografisch bereik hebben. Dialecten van aanpalende gemeenten vertonen doorgaans veel gelijkenissen, maar ook een aantal verschillen. Alleen kun je moeilijk bepalen wanneer er voldoende overeenkomsten of verschillen zijn om te zeggen dat je met hetzelfde of een ander dialect te maken hebt. De vraag hoeveel dialecten er in Vlaanderen zijn, is dan ook weinig zinvol. Wat wel vaststaat, is dat er véél variatie is.

3 OUDER DAN DE STRAAT

Vaak wordt verondersteld dat de dialecten in Vlaanderen en Nederland uit het Standaardnederlands groeiden. Het tegenovergestelde is echter waar: dialecten vormden de voedingsbodem voor de standaardtaal. Terwijl de ontwikkeling van het Standaardnederlands pas vanaf de 15e en 16e eeuw echt op gang kwam, zijn de dialecten voortzettingen van het oudere Middelnederlands, dat in de late middeleeuwen – tussen ongeveer 1200 en 1500 – in het huidige Nederlandse taalgebied werd gesproken. Dat Middelnederlands groeide uit het Oudnederlands, en is zo ook een nakomeling van het West-Germaans, Germaans en Indo-Germaans. Het Middelnederlands was echter geen uniforme taal, maar veeleer een verzameling dialecten, en daar zijn de dialecten van vandaag de nakomelingen van. In de dialecten zie je nu dan ook nog soms kenmerken uit de oudere taalstadia van het Nederlands, die in de standaardtaal verloren gingen. Zeg je als Kortrijkzaan bijvoorbeeld *skip* in plaats van *schip*, dan is dat niet omdat je de *sch* niet kunt uitspreken, maar wel omdat het woord *schip* in het oudere Nederlands nu eenmaal met een *sk* werd uitgesproken. Dialecten vormen dus eigenlijk intrigerende taalmusea.



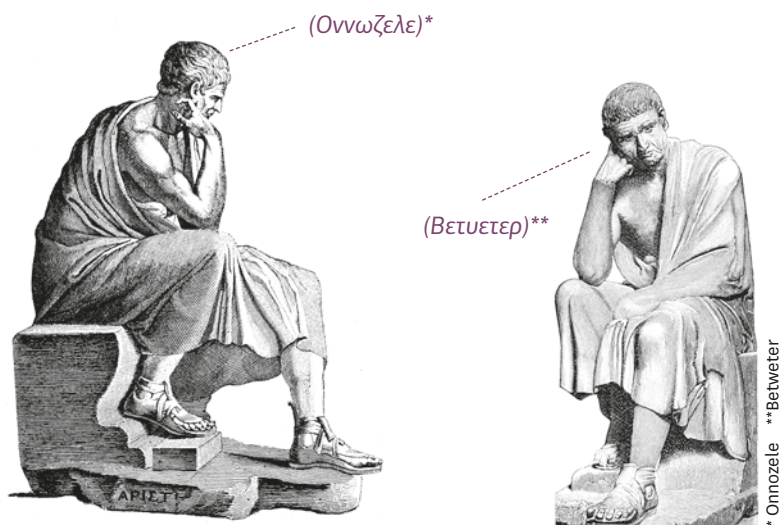
Een skip!

Een skip!

Ik word later
kapitein op
een zeilschip...

4 GEEN STRAK KEURSLIJF

Dialecten zijn niet enkel intrigerend omdat ze vaak oude taalkenmerken bewaren, maar ook omdat ze niet expliciet genormeerd zijn. Er bestaan geen woordenboeken, spraakkunsten of zeg-niet-zus-maar-zo-boekjes die voorschrijven hoe je een bepaald dialect moet spreken. Een standaardtaal zoals het Algemeen Nederlands heeft dat wel; die wordt uitgebreid beschreven zodat je kunt opzoeken hoe je je in het gehele Nederlandse taalgebied verstaanbaar maakt. In vergelijking met standaardtalen zijn dialecten dus spontaner, of 'wilder', zo je wilt. Ze worden mondeling overgeleverd en worden op een paar uitzonderingen na niet geschreven [► p. 212]. Daardoor hebben ze meer vrijheid om te evolueren in welke richting dan ook en net dat maakt dialecten voor taalkundigen zo interessant. Zoals biologen liever planten onderzoeken in natuurgebieden dan de kamerplanten bij hen thuis, zo ook houden heel wat taalkundigen zich graag met dialecten bezig, omdat ze daar het fenomeen taal in al zijn spontaneïteit kunnen bestuderen. Kijk je bijvoorbeeld hoe het woord *sch-* aan het begin van een woord als *school* wordt uitgesproken in de dialecten, dan vind je veel uitspraakvarianten: *sk-* in de streek van Kortrijk, *s'-* in het noordoosten van West-Vlaanderen (met een stembandploffert), *sjch* in het zuidwesten van dezelfde provincie, en *sj-* in oostelijk Limburg, een paar Hagelandse plaatsen tussen Leuven, Aarschot en Tienen, en in Frans-Vlaanderen. Die varianten tonen dat het eigenlijk vrij toevallig is dat we nu in het Standaardnederlands van *schip* spreken; de oude Germaanse *sk-* had in het Standaardnederlands even goed een *sj-* kunnen worden (zoals ook in het Engelse *ship* of het Duitse *Schiff*) of een *sk-* kunnen blijven (zoals in het Zweedse *skepp*).



EEN SPREEKTAAL!

Het woord *dialect* komt oorspronkelijk van het Griekse werkwoord *διαλέγεσθαι/dialegesthai*, dat 'met elkaar spreken, converseren' betekent. De term, die ondertussen gemeengoed is geworden, maakt duidelijk hoe dialecten in eerste instantie spreektaalen zijn.



DIALECT MET HAAR OP

Er bestaan dan wel geen strikte regels voor hoe je dialect spreekt, toch kun je het ook 'fout' spreken. Dat bleek duidelijk in 2011, toen op Eén de tv-serie *Het Goddelijke Monster* werd uitgezonden. Die serie, gebaseerd op een trilogie van Tom Lanoye, bracht het tragikomische verhaal van een machtige familie uit Kortrijk. De acteurs kregen dan ook een soort Kortrijks aangeleerd, maar niet iedereen was overtuigd van het resultaat. Op sociale media gaven een aantal West-Vlamingen aan dat ze hun dialect liever niet 'verkracht' zagen, en dialectologen lieten weten dat er toch wel een al te zwaar loopje werd genomen met zowel de grammatica als woordenschat van het West-Vlaamse dialect. Er is dus weliswaar geen strak keurslijf voor de dialecten, er zijn toch een aantal impliciete regels die je maar beter volgt...

Natuurlijk volgen dialectsprekers wel impliciete regels. Maar, doordat de normering impliciet is en niet schriftelijk is vastgelegd, kunnen dialecten wel sneller veranderen dan standaardtalen.

5 IN BEWEGING

Dialecten zijn dus veranderlijke beestjes: net zoals planten en dieren door de tijd heen evolueren, zo zijn ook dialecten constant aan verandering onderhevig. Dialectsprekers uit de stad Antwerpen spraken de *ij* in *tijd* bijvoorbeeld niet altijd als *aaë* uit. Tot aan het einde van de middeleeuwen klonk *tijd* er als *tied* – net als in de West-Vlaamse dialecten nu nog. Pas later (en geleidelijk) wisselden de Antwerpenaars de oude *ie* in voor een tweeklank als *aaë* [► p. 44]. Maar ook in de 20e eeuw ontwikkelen streektalen zich nog voortdurend [► p. 118]. Terwijl oudere inwoners van Sint-Niklaas vroeger een *pieleke kaad* ('koud pilletje') bestelden bij de ijsjeskar, gebruiken jongere sprekers er nu het algemener verspreide woord *kremmeke* of *kremglas*. Je kunt je afvragen of

dat veranderde taalgebruik dan wel nog het label *dialect* verdient... Is dat niet eerder een algemener soort Vlaams? Dat is een moeilijke vraag, vooral ook omdat niet iedereen hetzelfde begrijpt onder het woord *dialect*. Als je als Antwerpenaar bijvoorbeeld aangeeft 'dialect' of 'Antwerps' te spreken, kun je daarmee bedoelen dat je de grammatica en de woordenschat van het traditionele Antwerpse dialect perfect onder de knie hebt en dus bijvoorbeeld naar de *Gruunplots* gaat in *Antwaarrepe*, in plaats van naar de *Groenplaats* in *Antwerpen*. Je kunt echter ook bedoelen dat je het Standaardnederlands niet tot in de puntjes beheerst, en dat je bijvoorbeeld een hoorbaar Antwerps accent hebt of af en toe *gij* of *ge* zegt, terwijl de rest van je taal vrij standaardtaal klinkt. Taalkundigen gebruiken voor dat laatste soort taalgebruik liever de term *tussentaal* of *regiolect*, maar ook zij vinden het moeilijk om te bepalen wanneer een dialect zoveel veranderd is dat het geen dialect meer is, maar een regiolect of tussentaal [► p. 22]. Algemeen is het zo dat hoe minder typisch regionale/lokale kenmerken je taalgebruik bevat, hoe minder het beschouwd wordt als dialect, en hoe meer als een regiolect of tussentaal.

6 LEGER NOCH OORLOGSVLOOT

Dialecten verschillen soms zo sterk van het Standaardnederlands dat sprekers ze meer als afzonderlijke talen zien dan als een 'soort Nederlands'. Wanneer een Brusselse bijvoorbeeld moeite heeft om de uitlatingen van haar Oostendse schoonvader te decoderen of een Genkenaar in de Gentse Minard heel geconcentreerd moet zijn om de moppen van het volkstheater te kunnen volgen, ontstaat wel eens de indruk dat de betrokkenen eigenlijk 'aparte talen' spreken. Toch beschouwen taalkundigen zowel het West-Vlaams als het Gents als 'dialecten van het Nederlands'. Je kunt je afvragen waarom dat zo is. Waarom is het Fries bijvoorbeeld wel een aparte taal binnen het Nederlandse taalgebied, maar het Limburgs of West-Vlaams niet? Het onderscheid is eigenlijk niet evident. Er wordt wel eens gezegd dat een taal – en zeker ook een standaardtaal – een dialect is met een land- en een zeemacht. Daarmee wordt dan bedoeld dat wat een taal is en wat een dialect niet zozeer van taalkundige criteria afhangt, maar meer van sociale en politieke factoren. Bijvoorbeeld: in de 15e en 16e eeuw ontstond in de Lage Landen om allerlei redenen behoefte aan een bovengewestelijke taal. Die ruimer



inzetbare taalvariëteit werd niet vanuit het niets verzonden, maar bouwde voort op bestaande lokale taalvariëteiten. Dat was voor het Standaardnederlands vooral het taalgebruik van de Hollandse stedelingen, omdat zij nu eenmaal economisch, politiek en cultureel dominant waren in de 17e eeuw. Maar: het Stadshollands was in oorsprong natuurlijk net zo goed een dialect. Alleen doordat de sprekers ervan zoveel prestige hadden, werd het de basis voor het Algemeen Nederlands. Andere dialecten hadden puur taalkundig gezien evenveel te bieden, maar misten een ‘leger en vloot’. Daardoor zien we ze vandaag nog steeds als dialect, en niet als taal.

Sommige dialectliefhebbers vinden de term *dialect* te negatief geladen en willen ook hún taalvariëteit als aparte ‘taal’ erkend zien. In Nederland hebben taalijverars in het noordoostelijke, Nedersaksische gebied en in Limburg hun dialecten officieel als streektaalen laten erkennen. Dat deden ze op basis van het *Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden*, een verdrag dat in 1992 werd opgesteld om het Europese taalvergoed veilig te stellen en de rechten te vrijwaren van wie niet de standaardtaal spreekt of wil spreken. Als een taal als regionale taal erkend is, moet de overheid – in dit geval de Nederlandse – het gebruik van die taal erkennen of zelfs bevorderen. Om als streektaal

of minderheidstaal erkend te worden, mag een taal of taalvariëteit volgens het Europees Handvest wel geen dialect zijn van de officiële landstaal en moet ze ook van oudsher in dat land gesproken worden door een minderheid van de bevolking. Het West-Vlaamse of Antwerpse dialect komen dus niet in aanmerking; talen van anderstalige nieuwkomers, zoals Turks of Marokkaans, ook niet.

Zijn het Nederlands-Limburgs en het Nedersaksisch dan geen dialecten van het Nederlands? Goede vraag... en een waar veel discussie over bestaat. De pleitbezorgers van de erkenning van het Limburgs en Nedersaksisch in Nederland brachten een hele argumentatie naar voren om de overheid ervan te overtuigen dat die taalvariëteiten geen dialecten zijn van het Nederlands. Ze wezen er bijvoorbeeld op dat beide streektaalen weinig bijgedragen hebben tot de totstandkoming van de Nederlandse standaardtaal [► p. 56]. De Nederlandse Taalunie heeft zich achteraf tegen de verdere erkenning van dialecten als ‘streektaal’ verzet. Zo stuitte een aanvraag vanuit de provincie Zeeland om het Zeeuws erkend te krijgen op een kordaat *njet*. Nu goed, als het een troost kan zijn voor de Zeeuwen: België heeft geen enkele officieel erkende streektaal. België ondertekende het handvest immers niet, onder andere om de taalwetgeving niet nog complexer te maken dan ze al is. De Franse gemeenschap in België (de zogenaamde *Fédération Wallonie-Bruxelles*) heeft wel al in 1990 een decreet aangenomen om de ‘regionale talen’ van Wallonië te beschermen.

Dat het onderscheid tussen een dialect en een taal meer politiek is dan taalkundig, merk je ook buiten het Nederlandse taalgebied. Het Noors en het Zweeds worden vandaag bijvoorbeeld als aparte talen beschouwd, maar eigenlijk lijken die twee zeer goed op elkaar. Nooren en Zweden begrijpen mekaar zonder problemen als ze elk hun eigen taalvariëteit praten, maar doordat hun taalvariëteiten in verschillende staten gesproken worden, krijgen ze de status van afzonderlijke taal. Een ander voorbeeld: vroeger kon je Servo-Kroatisch studeren, maar nu moet je kiezen tussen Servisch en Kroatisch. De verschillen tussen de twee talen zijn vrij gering, maar de Serven en Kroaten koesteren ze, omdat ze de eigenheid van hun twee staten in de verf zetten. Dus: enerzijds kunnen sprekers van zichzelf vinden dat ze een andere taal spreken wanneer ze elkaar toch – op een aantal details na – zeer goed begrijpen, en anderzijds hoeft je elkaars dialect niet per se te verstaan om dialectsprekers van dezelfde taal te zijn. Begrijp wie begrijpen kan!



*Bruh!
Ben jij
skaffa
of wa?*

HET ENE DIALECT IS HET ANDERE NIET

Handig om te weten: in de Anglo-Amerikaanse taalkunde gebruikt men het woord *dialect* ook vaak voor eender welke taalvariëteit, of die nu door geografische, sociale of etnische factoren wordt bepaald. In de Nederlandse taalkunde reserveren we de term *dialect* voor geografisch bepaalde taalvariëteiten (zoals het Mechels of het Bonheidens), en gebruiken we *sociolect* voor taalvariëteiten die afhankelijk zijn van sociale factoren (denk aan jongerentaal, mannentaal en ambtenarentaal). Een *etnolect* is dan weer de taalvariëteit die samenhangt met je etnische achtergrond (zoals Marokkaans Nederlands).

HOE SNOEP JE IN HET DIALECT?

Naar de bollenwinkel om vorte petatten

OVER DIALECTWOORDEN DIE WE LEKKER VINDEN

Het walhalla van ieder dorpskind, dat waren de *bollenwinkels* of *spekkenwinkels* die je vroeger in bijna ieder dorp aantrof. Had je geluk, dan kreeg je op zondag een beetje *drinkgeld* om er voor één Belgische frank *zure beren* of *smoelentrekkers* te kopen. Vandaag zijn ze echter zeldzaam, die ouderwetse snoepwinkeltjes met *kousenbanden*, *vorte petatten* en *poepegatjes*. Dat lekkers koop je tegenwoordig in de supermarkt. Welke dialectwoorden voor *smosterij* ('snoepgoed') en *sneukelen* ('snoepen') ken jij nog?

1 GRETIG SNOEPEN

Snoepen, dat doen vooral de Antwerpenaars, Vlaams-Brabanders en Limburgers. En je *snoept* natuurlijk ook als je standaardtaal spreekt. In de Kempen en in Limburg kies je ook voor *snoeben* en in het westen van Frans-Vlaanderen, aan de Belgische kust en in het Waasland hoor je de langere vorm *snoeperen*. *Snoepen* is een klankvariant van *snapen/snappen*, dat 'snel grijpen' betekent. *Snoepen* is dan 'gretig naar iets lekkers grijpen'. In Frans- en West-Vlaanderen hoorde je vroeger nog de oudere vorm *snaperen*, die je nu nog aantreft in *versnapering*.

2 SNUFFELEND SNEUKELLEN

In het westen is de levenswijze niet per se gezonder, al wordt daar veeleer *gesneukeld*, een overwegend Vlaams dialectwoord. Hoor je er *snoepen*, dan is dat al invloed van de standaardtaal. Het kortere *sneuken* is populair in het noordwestelijke deel van Limburg in tegenstelling tot de andere Limburgers die liever *snoepen*. *Sneuken* en *sneukelen* betekenen oorspronkelijk 'snuiven, snuffelen'. Die oude betekenis is later verschoven naar 'likken, snoepen'. Verwante werkwoorden met andere klinkers zijn *snakken*, dat 'happen' betekent en *snikken*, dat 'slikken, slokken' betekent, ook werkwoorden die met 'eten' te maken hebben dus. West-Vlamingen zeggen ook wel eens *sneukeren*, waarbij ze de *l* vervangen door een *r*, zoals in *sleuter* ('sleutel') en *leper* ('lepel'). De snoepwerkwoorden vertonen ook veel variatie in de klinkers, en dat levert wel eens *snoekeren* op.

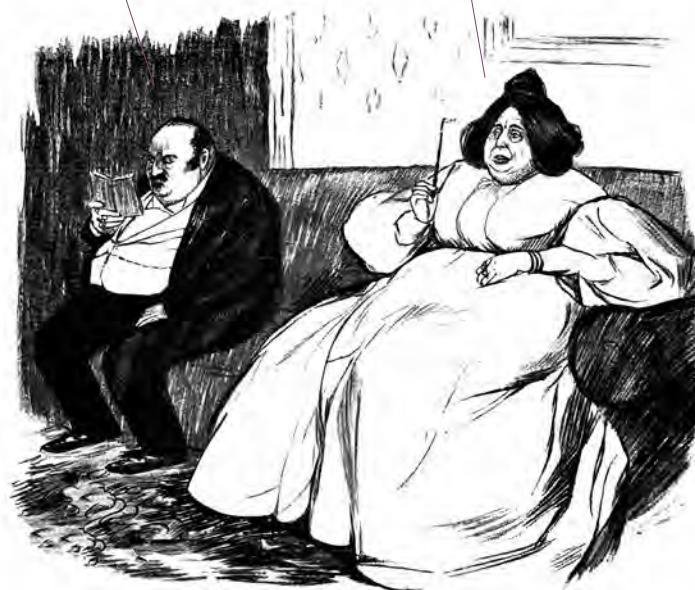
SMAKELIJK SNEUKELLEN

De snoepenkaart toont veel woorden die met *sn-/sm-* beginnen. Dat is wellicht geen toeval. Als je naar andere *sn-* en *sm-*woorden kijkt, benoemen die vaak iets (scherps) wat naar voren steekt. Denk maar aan *snavel*, *snoet*, *snuif*, *smikkel*, *smoel* en de diernamen *snip* en *snoek*. Ook werkwoorden zoals *snuffelen*, *snurken*, *sniffen*, *snateren*, *snakken*, *smikkelen* verwijzen naar handelingen die met neus of mond gebeuren. En snoepen, dat gebeurt natuurlijk ook met de mond. Ergens in een heel ver verleden vonden mensen die *sn/sm-*klank blijkbaar bijzonder geschikt om die betekenis vorm te geven. In zulke gevallen wordt van *klanksymboliek* gesproken.

Onder den Boerentoren
woont Marie Plansjee
ze heeft nen bollenwinkel
en ook een staminee
ze heeft zeven jong
en een rosse kat
en heure vent is altijd zat
dat is Marie Plansjee
dat is Marie Plansjee

(Grmf. Heure vent, heure vent...

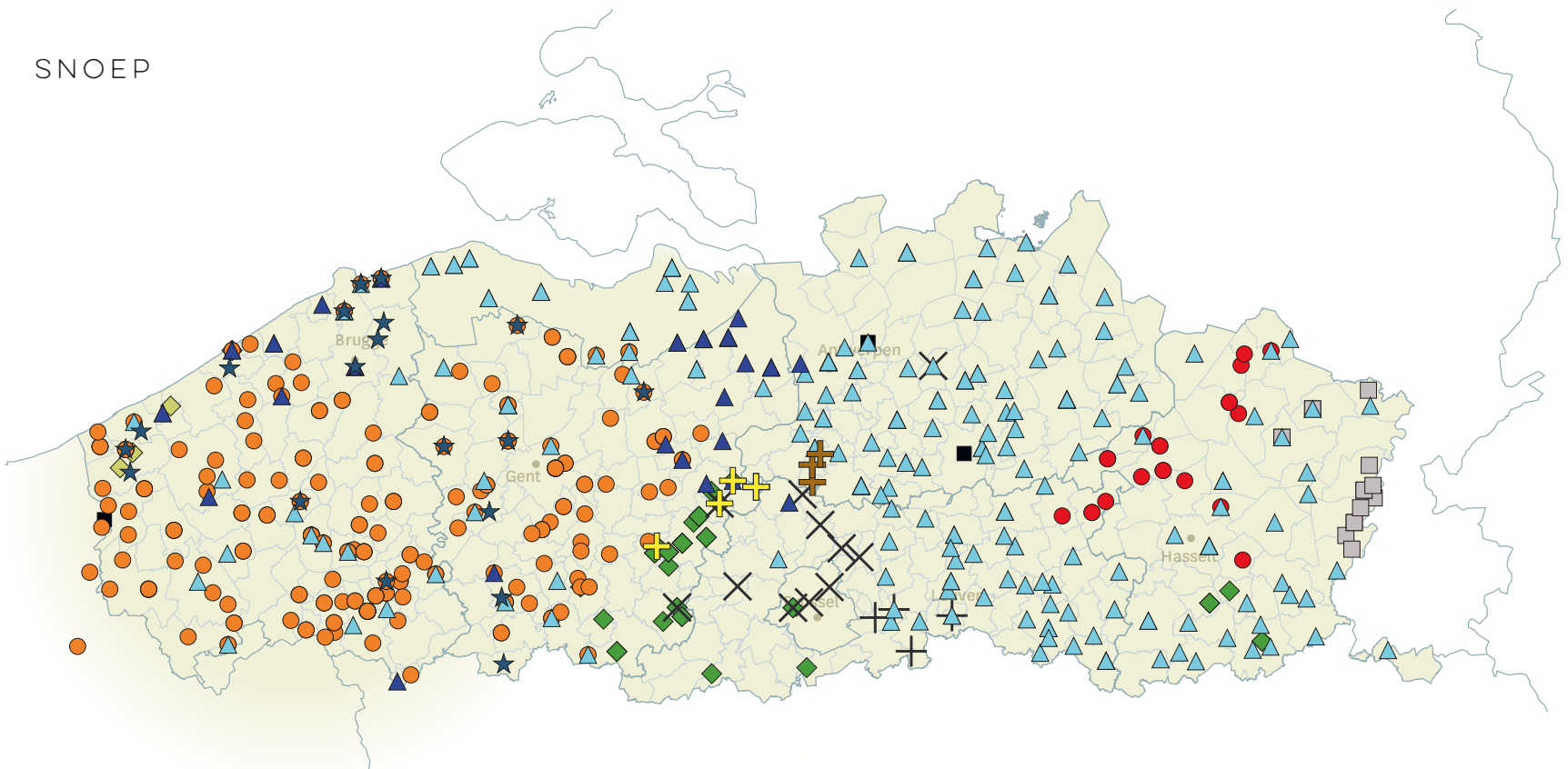
Ik ben van Ninove,
daar zingen we dat
helemaal anders.)



MARIE PLANSJEE

Deze meezinger is niet alleen in Antwerpen bekend, maar ook daarbuiten. De tekst wordt daar dan in aangepaste vorm gezongen en in die versie worden vooral de ronde vormen van de vrouw bejubeld. In Ninove hoor je bijvoorbeeld *Marie Plansjee, va veren bollewinkel en vanachter staminee*. Elders wordt ook Maries dochter betrokken: *En kende gij de dochter van Marie Plansjee, Marie Plansjee? Vanveur nen bollewinkel en vanachter staminee!*

SNOEP



- sneukelen, sneukeren
- sneuken
- ▲ snoepen, snoeben
- ▲ snoeperen
- ✚ snuisteren
- ✚ snosselen
- ◆ smokkelen
- ◆ smoefelen
- ✕ smuisteren
- ✚ smodderen
- slokken
- smullen
- ★ spekken eten

3 STIEKEM SMOKKELEN

Wil je niet meedoen met de grotere *snoepers* en *sneukelaars*, dan kies je voor een eigen kleinere variant, zoals *smokkelen* in Vlaams-Brabant en de Denderstreek. Rond Tongeren *smoegel* je. In West-Vlaanderen hoor je ook wel eens *smochelen*. De gelijkenis met het Engelse *to smuggle* ('smokkelen') is duidelijk. *Smoegelen*, *smochelen* en *smokkelen* zijn frequentatieven van een ouder *smuigen*, *smoegen* ('stiekem handelen, stilletjes snoepen') en van *smuiken* ('zich verborgen houden; zich stilletjes te goed doen'). *Smuiken* herken je nog in *besmuikt* 'geniepig, verdoken'. *Smokkelen* wordt ook gebruikt voor 'motregen', maar dan is het afgeleid van een ander werkwoord *smoken*.

Nog in West-Vlaanderen, in Veurne-Ambacht en Oostende, hoor je *smoefelen*, *smoffelen* of *smuffelen*. Ook zij delen hun herkomst met het standaardtalige *smokkelen*. De grondbetekenis 'stiekem handelen' evolueerde naar 'stiekem snoepen'. *Smoffelen* en *smuffelen* betekenen oorspronkelijk 'smullen, lustig en veel eten'. *Smoefelen* is 'heimelijk eten tussen de maaltijden door' of wordt in heel informele context gebruikt voor 'vreten'. In de betekenis 'snoepen' hoor je die werkwoorden minder. Deze werkwoorden met een *f* in het midden zijn een verhaspeling – ook wel contaminatie genoemd – van *smokkelen* ('snoepen') en *moffelen* ('genoeglijk knabbelen' of 'tussen de maaltijden eten'). Omdat zowel *smokkelen* als *moffelen* met eten te maken hebben, was de stap naar het nieuwe woord *smoefelen* en zijn klankvarianten niet groot.

4 MET SNUISTERIJEN KNOEIEN

Snuisteren in papieren doe je wel vaker, maar *snuisteren* ('snoepen') hoor je slechts hier en daar, in Oost-Vlaanderen. Het klinkt als *snusteren*, *sneusteren* of *snesteren*. 'Met je snuit ergens in woelen' moet oorspronkelijk de betekenis zijn geweest – 'snuffelen' dus, zoals bij *sneukelen*. Het werkwoord was in de betekenis 'snoepen' ooit ruimer bekend, want Kiliaan, een 16e-eeuwse woordenboekschrijver, noteerde het al in zijn woordenboek. Je herkent *snuisteren* nog in *snuisterij* ('prulletje zonder waarde'). Ook *snossel* is in Brabant een prulletje zonder waarde of een restje vlees. Zou *snosselen* in de buurt van Mechelen daarvan afgeleid zijn? Snoepjes zijn immers kleine stukjes, restjes. *Snosselen* betekent zowel 'zich met prullen bezighouden' als 'snoepen' in dit gebied.

Snuisteren lijkt op *snuisteren*. *Snuisteren*, uitgesproken als *smosjteren*, doe je in de Denderstreek en in het noordwesten van Vlaams-Brabant. *Snuisteren* is ook 'knoeien, morsen', net als *smodderen* dat in de buurt van Tervuren bekend is voor 'snoepen'. Ook *smodderen* komt al voor in het boek van Kiliaan, in de betekenis 'smullen'. De betekenisprong van 'smullen' naar 'snoepen' is niet zo groot. Dat beide werkwoorden ook 'knoeien, bevuilen' betekenen, is wellicht toeval.

5 GULZIGE GENIETERS

5 *Smullen* en *slokken* zijn werkwoorden die je niet onmiddellijk associeert met ‘snoepen’ maar wel met ‘met welbehagen eten’ en met ‘gulzig eten’. *Smullen* (‘snoepen’) doe je nog in Frans-Vlaanderen. Zoek je naar de oudste vermeldingen van het woord, dan wordt er bij het *smullen* vooral genoten van drank en het liefdespel. De huidige hoofdbetekenis ‘met welbehagen eten’ lijkt pas vanaf de 17e eeuw op te komen. Het woord is verwant aan een ouder *smul* dat ‘warm, heet, gloeiend’ betekende, een afleiding van *smeulen* ‘zacht branden, gloeien’. Dat *smullen* ook ‘snoepen’ betekent, is niet zo verrassend. Snoepen doe je immers ‘met welbehagen’. *Slokken* vind je aan de andere kant in het Limburgse grensgebied. Ook dat is geen verrassing, want gulzigheid is niet vreemd als je aan het snoepen gaat: eentje is geentje, niet waar?

6 SPEKKEN VREZEN?

6 Hoogtevrees, watervrees of een fobie voor spinnen zijn bekend, maar ken je ook *homonymievrees*? Dat is vrees voor *homoniemen*, woorden die er hetzelfde uitzien of hetzelfde uitgesproken worden, maar niet helemaal hetzelfde betekenen [► p. 210]. Een snoepje heet in Oost- en West-Vlaanderen *spek* of *spekke*. Wie hier niet *sneukelt, eet spekken*. Maar waarom *spekken* ze dan niet? Wel, door homonymievrees. Het werkwoord *spekken* wordt hier niet gebruikt omdat *spekken* al het meervoud is van *spek(ke)* (‘snoepje’), een homoniem dus. De dialectspreker wil onduidelijkheid vermijden en kiest dus voor de omschrijving *spekken eten* in plaats van voor een werkwoord *spekken*. Maar wat dan met *snoepen* en *snoep*? Op de plekken waar *snoepen* als werkwoord gebruikt wordt, is *snoep* zelf niet of nauwelijks in gebruik om het snoepje te benoemen. Het heet dan *babbeltje, klompje, bolletje* of *bees* bijvoorbeeld. *Snoep* zelf wordt wel gebruikt, maar dan als een collectief woord voor ‘snoepgoed’ en dat heeft dan weer geen meervoud. Snoepers hoeven hier dus niet bang te zijn voor homoniemen.

7 (G)EEN SPEK VOOR JE BEK

7 Terug naar dat woordje *spek(ke)*. Enerzijds kan het verwijzen naar een stukje vet varkensvlees, anderzijds is er de Oost- en West-Vlaamse naam voor het snoepje in het algemeen. Is *spek(ke)* (‘snoepje’) eigenlijk hetzelfde als *spek* (‘vlees’)? Sommige taalgeleerden denken van niet, andere van wel. Taalkundigen die *spek* (‘snoep’) met *spek* (‘vlees’) verbinden, denken dat brokjes spekvet als een soort snoepje werden gegeten toen er geen zoet snoepgoed bestond. Ook het woord *pil/piel* voor snoepgoed zou in die richting kunnen wijzen, want *piele* kan eveneens ‘klein stukje vlees’ betekenen. Dat geldt ook nog voor *snossel*, van *snosselen* (zie eerder). Andere taalkundigen wijzen dan weer op het verschil tussen *de spek(ke)* en *het spek*, en denken dat het snoepje niets met het vlees te maken heeft. *Spek(ke)* (‘snoepje’) zou dan wel verwant zijn aan het Oudfranse *espice* (‘kruidenrij’), dat ook ‘gesuikerde lekkernij als toespijs’ kon betekenen. Een derde mogelijkheid is dat *spek(ke)* afgeleid is van een Germaanse stam die ‘spits zijn’ of ‘spletten’ betekent. Uit de eerste betekenis zijn woorden als *spaak* en *spijker* ontstaan. Uit de tweede bijvoorbeeld *spade*. In deze visie is een *spek(ke)* oorspronkelijk een afgesneden stuk van een groter geheel. Dat het op die manier gangbaar is geweest in West-Vlaanderen lees je in een citaat bij Gezelle: “k en ga der u maar ’n spekke van geven, van dien lekkeren kaas.” Duidelijk is dat over de herkomst van *spek(ke)* (‘snoep’) het laatste woord nog niet is gezegd, al laten *spek*-eters dat vast niet aan hun hart komen.

WIE noemde mij net
een oude snoeper?



OUWE SNOEPERS

Snoepen is niet altijd zo onschuldig. Vaak roept het de gedachte op van iets heimelijks, bijvoorbeeld ‘heimelijk iets eten waarop je eigenlijk geen recht hebt’. En niet alleen eten! ‘Een overspelige of verboden liefdesrelatie hebben’ is een andere betekenis. Een *snoeper* is niet enkel iemand die graag snoepjes eet, maar ook een vrouwengek, zeker in combinatie met *oud*: een *echte oude snoeper*, hoor je dan. Hetzelfde geldt trouwens voor *oude sneukelaar*. En ook *smullen* heeft als oudste betekenis ‘genieten van het liefdesspel’.

HET SNOEPJE VAN DE WEEK

Een snoepje moest je vroeger verdienen. Kinderen speelden vaak een spelletje waarbij het ene kind een snoepje verstopte in een van beide handen. Als het andere kind dat snoepje wilde scoren, dan moest het de ‘juiste’ hand (met snoep!) aanduiden. Anders kreeg je een *schelle niets*. Bij het verstopspelletje hoorde een vraag die licht verschilde naargelang van de regio: (R)otekestote, waar zit de beste note (Lier); Noddepetodde, wòdër zit de beste nodde? Ier of dòdër; 'k en weet nie' wòdër. (Meetjesland); Otepatote, welk es de beste note? (Zuid-Oost-Vlaanderen); Hotte (of notte) petot, wòdër zit de note, ier of dòdër? 't En is niet wòdër; lòdèt da andje mòdër open gòdèn (Gent). Welk snoepje zou jij het liefst willen winnen?



Sneeuwballen

Rond de eindejaarsperiode liggen ze vaak in de winkel, de *sneeuwballen* of *sneeuwballen*, de platte ronde schijven opgeklopte margarine, omhuld met een dun laagje chocolade en bestrooid met poedersuiker. Die poedersuiker verklaart de sneeuwnamen voor de delicatessen. Anderen noemen de lekkernij liever *truffel*, *witte truffel* of *vanilletruffel*, maar de meest aparte namen zijn die met *patat*: gewone *petatten* of *patatten*, *vorte* of *rotte petatten* of *vorte taten*. Ook *sneeuwpetat* ontbreekt niet. En wist je dat een *sneeuwballen* in Antwerpen ook een borrel klare jenever met een klontje suiker erin is?



Nonnenbillen

In het Nederlands heet dit snoepje *spek* – vroeger werd het gemaakt met het slijm uit de wortel van het kaasjeskruid. Een *spek* is zacht, slap, rekbaar, half roze en half wit: voedsel genoeg voor de creatieve dialectspreker om uiteenlopende dialectnamen te verzinnen. Sommigen noemen de zoeternij *spek*, *lard* of *geregeld*; het lijkt nu eenmaal een beetje op doorregen vleesspek. Misschien is de kleur ook een reden voor de benaming *vleesje*. Of speelt de zachtheid een rol? Gewoon *vlees* vonden sommige dialectsprekers maar saai; zij verorberden de tweekleurige snoep liever als *oudemeetjesvlees*, *oudewijvenvlees*, *jongemeisjesvlees* en zelfs *armemensenvlees* of simpelweg *mensenvlees*. De stap van ‘rozig vlees’ naar *nonnenbillen* en *meisjesbillen* bleek dan niet groot meer. Dat de snoep zacht is en niet rechtop kan staan, zie je ook in namen als *slappe*, *slaphanger*, *slappe lure*, *slappe jan*, *slappe dees*, *slappe piele*, *slappe saucisse*, *slappe zemel*, *slappe sloes* en *slappetijve*. Wie zei iets over dubbelzinnigheid? Van een iets andere orde is *lutsepoepe*, dat bekender is voor ‘lillende pudding’. Het rekbaar van het snoepje benadrukt je ook met namen als *rekkebizze* (*rekkebeurs*), *rekkejoetjoe* en *rekkejingdjing*.



Lolly's

Een *lolly*, zo heet tegenwoordig het snoepgoed dat bestaat uit een schijfje of een bol suikergoed op een stokje. Op dat leenwoord zul je echter weinig Vlamingen betrappen; in de gewone omgangstaal is *lekstok* veel gebruikelijker. Ook *lekstek*, *lekkerstok*, *stamper*, *stoemper*, *flok*, *flokker*, *hamer* en een *scheet-op-een-stokje* of een *stront-op-een-stokje* komen hier en daar voor. In Frans-Vlaanderen hoor je het Franse *sucette*. De meeste lolly-woorden verwijzen naar het likken of zuigen (*lek-*, *flok*, *sucette*). In sommige namen wordt de lolly vergeleken met bekende voorwerpen: *stamper*, *stoemper* en *hamer*.



Cuberdons

Cuberdons staan in Vlaanderen ondertussen ook bekend als de snoepjes waarover in Gent een neuzenorlog woedt. Twee cuberdonverkopers kregen het er geregeld aan de stok met elkaar – “Wiens curberdons noemde jij chemischen broel?!” – en haalden daarmee zelfs het nationale nieuws. *Cuberdons* zijn kegelvormige rode snoepjes met een gelatineachtige vulling die naar frambozen smaakt. In het dialect worden ze meestal *neusjes* (*neuzekes*, *neuskies*...) genoemd, soms ook *rode neusjes*, *snotneusjes* of in de Denderstreek *toepeneiskes*. Sommigen vergelijken de snoepen liever met tepels en noemen ze *kattenmammetjes*, *tepeltes* of *zwijnettes*. Gewoner zijn (*rode*) *topjes*, *geleitopjes*, *rode pinnetjes*, *toetertjes* en *tutjes*.

Waar het woord *cuberdon* en de cuberdon zelf vandaan komen, is een raadsel. Volgens de legende zou het recept te danken zijn aan een pastoor uit Brugge. Die zou zich voor de vorm door een pastoorshoed hebben laten inspireren, wat in Frankrijk en Wallonië de namen *chapeau de curé*, *chapeau du prêtre* en *bonnet de curé* (“pastoorshoed”) opleverde. Anderen zeggen dat het recept in 1873 bij toeval ontdekt werd door de Gentse apotheker De Vynck. Hij maakte een siroop om de houdbaarheid van medicijnen te verhogen, maar toen bleek na een paar dagen dat er zich rond het mislukte preparaat een korst had gevormd, terwijl de kern nog vloeibaar was. Zo groeide het idee om de siroop te verkopen als bonbon. Een nieuwe theorie zegt dat *cuberdon* etymologisch een verbastering is van *cul* (*de*) *bourdon* (“het kontje van de horzel”) en dat het snoepje oorspronkelijk uit het westen van Henegouwen komt. Kies maar welke theorie jouw favoriet is.



Poepegatjes

Poepegatjes zijn rode halfbolvormige snoepjes met een gleufje erin; ze smaken naar kersen. De smaak is de aanleiding voor de namen *kriekje*, *kersje*, *kriekenspek* of *kriekenmunt*, maar het is vooral de vorm, met het gleufje als boosdoener, die vele dialectsprekers inspireerde. De woorden *poepegatje* en *poepescheetje* zijn het populairst, maar ook *poepje*, *gatje*, *rood poepje* en *hetepoepje* hoor je geregeld. *Kont* is van de partij in *blote kont* en *boerinnenkont*. In de sfeer van *poepescheetje* hoor je ook nog *kinderprotje*.



Kousenbanden

Drop is het geliefde snoepje van onze noorderburen, maar ook in Vlaanderen komt het voor als lange, brede linten, netjes op een rolletje gedraaid. Het uittrekbare lint leverde verschillende namen op, zoals *rekker*, *elastiek*, *ceintuurtje*, *jarretel*, *kletsoor* ('een soort zweep'), *meter*, *routemeter*, *nestel*, *veter*, *snaar* en *zweep*. Alle langwerpige voorwerpen die wat rekbaar zijn of lintvormig, vormden dus dankbare inspiratie. In de Denderstreek spreek je van een *kousenband*, uitgesproken als *kasenband*, een vergelijking die in de standaardtaal ook gebruikt wordt voor een soort lange bonen die in Zuid-Amerika heel bekend zijn. En voor wie liever een pintje drinkt, ook de schuimkraag op het bier wordt *kousenband* genoemd. De kleur van het snoepje vind je in namen als *rekkepek*, *zwarte rek* en *zwarte rekker*.

Sinterklaaskoekjes

Elk jaar rond sinterklaas zie je ze verschijnen, de letterkoekjes en de koekjes met een suikertorentje erop. Het zijn de koekjes die de pieten rondstrooien; in Nederland strooien ze met pepernoten. De namen voor beide koekjes komen grotendeels overeen, op een paar uitzonderingen na. Gemeenschappelijke namen zijn *nieknakjes*, *knikknakjes*, *piek(e)niekjes* of *piknikjes*, *sinterklaaskoekjes*, *kar(o)lientjes*, *uuzekes*, *eugenietjes*, *mokjes* en *mopjes*... *Nieknakjes* en *knikknakjes* verwijzen naar de merknaam Nic Nac, afgeleid van het Engelse *knicknack* dat 'snuisterijtje' betekent. Eenzelfde benoemingsmotief zien we bij de West-Vlaamse *piekniekjes*, dat eigenlijk hetzelfde woord is als *picknick* ('maaltijd buitenshuis'). De herkomst van het woord *picknick* vinden we in het Franse *piquer* ('pikken') + *nique* ('kleinigheid'). Bij een picknick gaat het dan om de verschillende soorten voedsel waaruit je kunt kiezen. In het geval van *piekniekjes* gaat het over de koekjes die je kunt uitkiezen, meestal een handjevol. *Mokjes* en *mopjes* zien we bij koeken wel vaker opduiken. Denk aan de Geelse, Gentse of Brugse *mokken*. De grondbetekenis van beide woorden is 'hompje'.

Wat opvalt, zijn de vrouwennamen *karolientjes* en *eugenietjes* (en *uzeke* als roepwoord voor Eugenie). Waar de vrouwennamen op gebaseerd zijn, weten we niet, maar *karolientjes* komen als naam voor koekjes al voor in de 18e eeuw.

De koekjes met suikertorentjes krijgen vaak de toevoeging *met suiker*, *met een sterretje*, *met een strontje*, *met topje* of krijgen het voorvoegsel *suiker-*. Een leuke Frans-Vlaamse benaming voor het laatste koekje is *bukenagel*, dat eigenlijk 'navel' betekent.



Muilentrekkers

Smoelen- of *muilentrekkers* zijn snoepjes die zo zuur zijn dat je er een raar gezicht van trekt als je ze eet. Een deel van de naam is vrijwel altijd een woord voor gezicht of mond: *smoel*, *muil*, *toot*, vaak gecombineerd met het werkwoord *trekken*. In Frans- en West-Vlaanderen hoor je ook nog *mulestopper*, *mulemaker*, *zeuremule*. Als iemand je *mule stopt*, dan zwijg je. En *mulen maken* is hetzelfde als *mulen trekken*. De benaming geldt voor allerlei snoepjes die zo zuur zijn dat je er een gezicht bij trekt. Oorspronkelijk waren het rode snoepjes, maar tegenwoordig gebruik je het ook voor de gele napoleonsnoepjes of voor de zure gommetjes, hoewel die iets minder zuur zijn en vaker *zure beertjes* of *zuurtjes* genoemd worden. Zuur werd ook soms in pakjes verkocht, als *zuurzakje* of *zakjes zuur*, *zuur poeier* of *zakjes muilentrekkers*. Lang geleden was dat pakje een envelop met zuur snoeppoeder en een blikken lepeltje. In de jaren 1960 werd het lepeltje van plastic, of kreeg je een speelgoedje in de pakjes.



Nonnenschetten

Melocakes of (*chocolade*)zoenen zijn naoorlogs snoepgoed dat bestaat uit een halve bol geklopt zoet eiwit op een krokant koekje, overgoten met chocolade. Vroeger werden ze ook *negerzoenen*, *negerkussen* of *negertetten* genoemd; vandaag liggen dergelijke woorden gevoelig, en *Van Dale* noemt ze daarom "verouderde, door een groeiend aantal mensen als minachtend ervaren termen". De Vlamingen inspireerden zich voor *negertet* op de Franse naam *tête de nègre*, maar behielden het woord *tet* in plaats van het te vertalen als *hoofd*. Het koekje moest het maar met een ander lichaamsdeel zien te doen. En aangezien *tetten* nu eenmaal beter passen bij vrouwen, ontstond naast *negertet* ook de benaming *negerinnentet*. In de Denderstreek zag de snoeper in de vorm van het snoepje veeleer een hoofd – net als de Franstaligen: het heet er *plasjkop* (*pletskop*) of *kletsekop*. Elders hoor je nog *bolhoedje*. De vergelijking is duidelijk.

Wellicht zorgde de naam *nonnenbillen* voor speksnoep er mee voor dat melocakes daarnaast ook *nonnetetten* of *nonnenschetten* of *-scheetjes* worden genoemd. Met *nonnenschetten* of *pets-de-nonne* wordt ook naar gefrituurde soesjes of kleine oliebolletjes verwezen. In Nederland wordt daarvoor ook *nonnenfortje* gebruikt, in Vlaanderen is de *nonnenvest* bekend. Volgens de legende ontstond de Franse lekkernij in de middeleeuwse abdij van Marmoutier. De nonnen waren in de keuken bezig met het voorbereiden van een feestmaal voor Sint-Maarten toen plots een jonge novice een luide wind liet. De andere zusters lachten zo hard dat een van hen een lepel soezendeeg in een pot kokende olie liet vallen. Het *nonnenscheetje* was geboren!